

З ІСТОРІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ТА РОЛЬ США В ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті аналізуються історичні тенденції розвитку міжнародних відносин, еволюція «сили» та «норми», засоби їх самовираження як форми світового регулювання та встановлення нового світового порядку в контексті норми проти сили та роль США в цьому процесі.

Система — це сукупність різноманітних елементів, які взаємодіють між собою у відповідності з загальними закономірностями. Можна стверджувати, що історично конструкціями, що несуть на собі будь-яку міжнародну систему, є великі держави, тобто ті держави, які мають певний ступінь гравітації, що дає їм змогу завдяки своїй могутності (військовій, демографічній, економічній, фінансовій та ін.) утримувати у своїй орбіті простір, що їх оточує, здійснювати значний вплив на його розвиток. Американський історик Джордж Леві підкреслював, що «у будь-якій стихійній системі міжнародних відносин існує ієрархія діючих суб'єктів, яка зумовлена їх силою. Найбільш могутні держави, які належать до розряду великих, визначають структуру, процеси і загальну еволюцію системи» [1]. Могутність, на думку американського вченого, це, насамперед, військова могутність, і на неї слід орієнтуватися в оцінці міжнародних можливостей держави. Вчений говорить: «Найголовніше те, що велика держава володіє високим рівнем військових можливостей щодо інших держав» [2]. Саме великі держави, на думку ряду істориків-міжнародників, покликані розробляти і встановлювати «правила гри» в даній міжнародній системі, «впроваджувати» моделі регулювання зовнішньої поведінки держав у тому числі і не в останню чергу в їх взаємовідносинах.

Між тим, інші дослідники вважають, що ця могутність не обов'язково ототожнюється з військовою силою, що сьогодні вона часто асоціюється з ширшим поняттям — впливом у зовнішньому світі і тим місцем, яке вона посідає в ньому. На думку американського дослідника Джорджа Модельскі, «система великих держав закріплює лідируюче становище декількох впливових держав у загальній структурі міжнародних прав і зобов'язань» [3]. Уперше кодифікація цього положення мала місце на Віденському кон-

гресі 1815 р., коли декілька ведучих країн фактично заклали новий світовий порядок, окрім усього іншого — євроцентристський. Цю думку поділяють англійські історики Ф. Брідж та Р. Буллен, які відзначають, що «протягом дев'ятнадцятого століття європейські держави претендували на особливі права і відповідальність для себе, якими вони не хотіли ділитися з іншими державами... Вони вважали себе блюстителами світу у Європі і брали на себе відповідальність за підтримання порядку у сусідніх з ними регіонах» [4]. Проте з цим не погоджуються багато інших експертів. На їхню думку, якщо вважати критерієм великої держави військову могутність, яка природно переходить у міжнародний вплив, то до великих держав можна віднести і Стародавній Єгипет, і Римську імперію, Іспанію за часів конкістадорів, навіть Росію часів Катерини II. Але усі ці держави скоріше можна віднести до розряду імперій, ніж великих держав.

Витоки різного бачення одного і того ж поняття у тому, що само наповнення терміна «велика держава» змінювалося з часом. І велика держава XVIII ст., не говорячи вже про велику державу XXI ст., — це зовсім інші утворення за рівнем (і засобом) свого впливу на міжнародній арені і особливо за рівнем їх взаємодії. На початку цього періоду великі держави — це, передусім, суперники, а частіше за усе противники. Зараз протистояння не є складовим їх компонентом, великі держави можуть бути партнерами (хоча партнерство також має свою градацію).

Між тим, після Другої світової війни відбулося різке падіння ролі традиційних великих держав на світовій арені. Одні з них зазнали поразки і надовго випали з числа претендентів на велич (Німеччина, Японія). Інші були серйозно послаблені війною і не змогли нести той тягар зобов'язань, який передбачає великодержавність (Франція, Великобританія, останнім часом — Росія).

Поява у процесі «холодної війни» нового

поняття — «наддержав» та біполярної структури міжнародного порядку змінювала статус традиційної великодержавності. І, насправді, у розряд наддержав ексклюзивно входили лише Радянський Союз та Сполучені Штати. Вони були віднесені до цієї категорії не тільки тому, що вони могли десятки разів знищити одне одного, а заодно і увесь світ, не тільки тому, що вони поділили його майже навпіл за ідеологічними ознаками; але перш за все тому, що саме вони заклали і підтримували порядок світорегулювання, який їх влаштовував, який протримався у системі міжнародних відносин майже півстоліття.

Поява наддержав об'єктивно девальвувала на порядок статус великих держав. До перших належали держави глобального порядку, які мали відповідні інтереси та здійснювали переважаючий вплив на хід світових подій, формування діючої моделі світорегулювання, світового порядку. До других — держави регіонального плану, які мали регіональні (континентальні) інтереси, що впливали головним чином на стан регіональних взаємовідносин та взаємозалежностей. В умовах біполярної системи навіть традиційні великі держави змушені були визначитися — з ким вони. Але необхідність подібного вибору неминуче ставила їх у залежність один від двох гігантів, підриваючи їхній державний статус. Проте і в цей період були серйозні винятки, наприклад КНР, яка посварилася з Москвою.

Закінчення «холодної війни» і перспективи виникнення однополярного світу призвели — можливо, в якості реакції на подібну перспективу, до відомого, хоча і не повного, відновлення ролі великих держав на міжнародній арені. Одним із свідчень цього служить звернення деяких політиків до ідеї багатополярного світу і дедалі відповідальнішої ролі, яку відіграють щорічні самміти «вісімки». Проте реально критерії великодержавності були усе ж скориговані самим розвитком. У наш час великі держави — це, як правило, партнери відповідальні, найбільш стримані і гнучкі, насамперед, у взаємовідносинах один з одним. Власне у сучасному розумінні велика держава — це держава, яка, по-перше, обов'язково володіє підвищеним порівняно з довоєнним рівнем своєї могутності (впливом); по-друге, — це країна, яка здатна у певний (хоча і різний) мірі здійснювати вплив на вирішення проблем світового масштабу, врегулювання регіональних і інших конфліктів, які виникають у сфері її безпосередніх інтересів; по-третє, — це держава, яка вміє такою могутністю (впливом) відповідально розпорядитися і яка утримується від її піарівської демонстрації; по-четверте, — це

держава, яка налаштована на співробітництво у побудові відповідної міжнародної системи з собі подібними країнами і яка має певну вагу у міжнародних організаціях. Беручи ці критерії, які є дуже умовними, за точку відліку, можна у наш час віднести, окрім США, що має статус наддержави, до розряду великих держав КНР, Японію, Росію, Індію, Німеччину, Великобританію, Францію, при цьому, зрозуміло, і ОПЕК, і ЄС також можна було б віднести до великих держав, а в деякому розумінні і до наддержав, але їхній вплив, що є часом значний, зосереджений у вузьких галузях.

Оскільки великі держави — найбільш сильні (в розумінні впливу) країни, то має рацію зробити припущення, що відхід (у системному плані) від силової політики, від сильного світорегулювання, перехід до нового світового порядку, заснованого на нормативній системі міжнародних відносин можливий, передусім, у тому разі, якщо з цим будуть згодні (цьому не будуть активно опиратися), якщо цьому сприятимуть головні великі держави. Дійсно, сьогодні їхньою рішучістю тримається на плаву силова політика міжнародних відносин, завтра ця рішучість почне зникати, післязавтра вона може перейти до підтримки іншої, нормативної системи світорегулювання.

Насправді, не можна відкидати очевидного історичного факту, що саме великі держави — кожна на тому чи іншому етапі — здійснювали серйозний, якщо не вирішальний вплив на утвердження тієї чи іншої моделі світового порядку. Г. Кіссінджер пише: «В кожному столітті, начебто наслідуючи якийсь закон природи, схоже, з'являється країна, яка володіє могутністю, волею, а також інтелектуальними і моральними стимулами, необхідними для приведення усієї системи міжнародних відносин у відповідність до власних цінностей. У XVII ст. Франція при кардиналі Рішельє запропонувала новий тоді підхід до питання міжнародних відносин, який ґрунтувався на принципах держави-нації і який проголошував в якості відліку національні інтереси. У XVIII ст. Великобританія розробила концепцію рівноваги сил, що панувала у європейській дипломатії останні два століття. У XIX ст. Австрія Меттерніха реконструювала «європейський концерн», а Німеччина Бісмарка його демонтувала, перетворивши європейську дипломатію у холоднокрівну гру силової політики. У XX ст. — жодна країна не здійснила настільки рішучого і одночасно настільки амбівалентного впливу на міжнародні відносини, як Сполучені Штати» [5]. Навряд чи хто заперечуватиме, що поява Ра-

дянського Союзу внесла свою частку у формування світового порядку XX ст.

Між тим, джерела великодержавності з часом дедалі більше диференціюються. У другій половині XX ст., як стверджує Р. Гілпін, великодержавне право інституціонально керувати міжнародною системою було зумовлено, насамперед, «перемогою в останній війні за гегемонію і продемонстрованою здатністю поширювати свою волю на інші держави» [6]. Але і в першій чверті XX ст. версальський світовий порядок був також створений і підтримувався переможницями — Францією і Великобританією. І Ялтинсько-Потсдамський світовий порядок також зобов'язаний своїм виникненням країнам-переможницям у Другій світовій війні. Вже Віденський конгрес 1815 р. створив Священний союз, керований провідними європейськими державами, які повинні були підтримувати існуючий світопорядок, попереджати появу на європейському континенті однієї переважаючої сили (коли Росія зробила спробу нею стати, вона отримала Кримську війну 1854–1856 рр.). І деякі дослідники говорять про період, що веде свій відлік із Віденського конгресу, як про століття великих держав. Але вже в наступному столітті з'являється Рада Безпеки ООН, з постійним членством п'яти великих держав. Вони мають право вето на усі рішення Ради і несуть, за ідеєю, колективну відповідальність за міжнародну безпеку, справляючи вплив і на стан існуючого світорегулювання. Потім (у 1975 р.) з'являється «сімка» (ведучих країн Заходу), яка здійснює усе помітніший вплив на світові відносини (спочатку економічний, потім політичний, проблеми світопорядку), на новий світовий порядок, який складається. Діяльність «сімки» лише з натяжкою можна віднести до інституціональної, бо вона не приймає рішень, які є обов'язковими для виконання її членами. Але вона важлива тим, що разом визначає лінію поведінки ведучих країн (серед яких немає КНР, але є Канада і Італія, які далекі від великодержавності).

Щоб винагородити Москву, як зазначає Ю. П. Давидов [7], за розвал Радянського Союзу, її запрошують приєднатися до «сімки», яка стає «вісімкою». Правда, Росія мало впливає на хід світових економічних процесів, Проте вона тепер бере участь у засіданнях «вісімки», яка видає рекомендації з глобальних фінансових та економічних питань. Із членів «вісімки» створюються і оперативні групи для вирішення якоїсь одної міжнародної проблеми, так звані контактні групи (по Югославії, наприклад). У той же час у «вісімці» до цього часу не бере

участі Китай, єдиний із постійних членів Ради Безпеки ООН.

Слід відзначити, що у сучасних умовах критерії віднесення держав до того чи іншого статусу умовні. Справді, за своєю ракетно-ядерною могутністю Росія залишається наддержавою, а за своїм рівнем економічного розвитку вона не дотягує до статусу середньої держави, не говорячи вже про державу велику (її бюджет у 2001 р. дорівнював бюджету Фінляндії). У КНР свої національні і регіональні інтереси, які свідомо гальмують її вихід на глобальний рівень, свої нетрадиційні джерела міжнародного впливу (китайська діаспора, наприклад), що утруднює порівняльний аналіз і віднесення країни до того чи іншого ієрархічного розряду (одні експерти вважають КНР потенційною наддержавою XXI ст., інші стверджують, що вона скоро впаде, як СРСР, під тягарем внутрішніх проблем). Тому сьогодні важко визначити, яка з двох держав впливовіша в сучасному світі — Китай чи Франція?

Разом з тим слід зазначити, що в цій статті до розряду великих держав віднесено держави двох рівнів. Перший — це класичні сьогодні (офіційні, за оонівськими критеріями) великі держави, які мають статус постійних членів РБ ООН. Усі вони мають ядерну зброю, що є начебто другим виміром їх державного статусу. Другий рівень — це країни, які не мають особливих прав у РБ і не обов'язково володіють ядерною зброєю. Але вони проходять у великі ніби за третім виміром — ступенем впливу на міжнародній арені, у міжнародних організаціях, що у ряді випадків може бути навіть у чомусь вищим, ніж у класичних (і за цим і потрібно було б усе вимірювати). У цьому разі йдеться про такі держави, як Японія, Німеччина, Індія. Нарешті, є ядерні держави — Пакистан, Ізраїль, які, проте, не потрапляють у розряд великих держав.

Крах біполярної структури міжнародних відносин привів не до багатополюсного світу, як очікували багато хто з політологів, зокрема, апологети політичного реалізму, а до однополярної міжнародної структури, монополюному становищу в ній Сполучених Штатів. У цих умовах статус і місце великих держав у міжнародному ранжуванні стали ще більш заплутаними і невизначеними. Якщо США здатні здійснювати вирішальний вплив на формування та функціонування міжнародної системи, вибір моделі регулювання, то вони, по суті справи, і є єдиною великою державою світу. А усі решта держав, навіть такі, що йдуть безпосередньо за американцями (але з великим відривом, якщо узяти за точку

відліку розмір ВВП), є країнами другого порядку, статус яких за формальними критеріями важко віднести до великодержавного. В результаті виникає парадоксальна ситуація. З одного боку, процес глобалізації девальвує статус національної держави, а з другого — однополярність, що виникла (в умовах усе тієї ж глобалізації), піднімає статус національної держави (тих самих США).

Важливе й інше. В сучасних умовах, відзначених демократизацією міжнародних відносин, важко собі уявити, щоб будь-яка держава могла чи навіть хотіла б узяти на себе імперські функції, стати над усіма і нав'язувати усім іншим країнам своє бачення світу, наявних у ньому проблем і засобів їх вирішення. З цим просто ніхто б не погодився, і вже точно з цим ніхто б не впорався, а система міжнародних відносин, яка функціонує на такій основі, просто постійно давала б збої. Таким чином, Сполучені Штати, навіть якщо вони хочуть провести свою лінію у питаннях світорегулювання і створення нового світопорядку, не можуть ігнорувати думку інших держав, насамперед, зрозуміло, своїх партнерів, але певною мірою опонентів теж. Президент Нью-Йоркської Ради з зовнішніх зносин Леслі Гелб з цього приводу пише, що «Взаємодія Сполучених Штатів і Європи є центральним елементом американських зусиль з формування нового світового порядку» [8].

Таким чином, у сучасних умовах Сполучені Штати можуть бути світовим лідером (здатним вести за собою інші держави лише тією мірою, в якій вони беруть до уваги інтереси і думку цих інших держав), Але вони не в змозі бути абсолютним гегемоном, котрий має монопольне право на істину. І, передусім, з ким вони змушені рахуватися, так це з великими державами (попри всі тенденції до глобалізації і демократизації міжнародних відносин, які проявляються), без підтримки яких Вашингтон не зможе бути лідером (насправді, лідер завжди повинен мати тих, кого веде), у тому числі й тому, що саме великі держави найбільш близькі лідеру за духом і розумінням міжнародної відповідальності, яку він на себе бере.

Трудність «бути богом» зумовлена ще і тим, що лідер бере на себе основний тягар матеріальних витрат з адаптації міжнародних відносин до нових реалій. Мабуть, тому ніхто (окрім Росії, навіть китайці) в системі міжнародних відносин відкрито не наважуються кинути виклик сучасному американському лідерству. Більше того, подібне становище не тільки відповідає історичній традиції (вище вже відзначалося, що кож-

на епоха, кожне століття мали свого лідера), а й відповідає сучасним реаліям — жодна держава в інтелектуальному плані не готова узяти на себе тягар керувати сучасним світом. Росія також, якщо і виступає часто проти американського лідерства (визначаючи його як гегемонію), то лише тому, що для неї в сучасних умовах це єдиний спосіб публічно проявити свою самостійність (що зумовлено, перш за все, внутрішніми міркуваннями) на міжнародній арені. В усякому разі одне з фундаментальних теоретичних посилянь політичного реалізму полягає у тому, що поява на міжнародній арені сили, яка переважає за своїми масштабами інші чи їх можливі коаліції, автоматично веде до утворення єдиного фронту протидіючих їй держав, сьогодні не спрацьовує, вона не підтверджується практикою. Ніхто (за винятком, мабуть, Росії, та й то на словах) не хоче очолювати безнадійний антиамериканський «хрестовий» поход. Більше того, багато хто з ведучих країн задоволені тим, що Вашингтон узав на свої плечі такий тягар відповідальності. І якщо вони і піддають критиці американський істеблішмент, то не за саму місію, а за те, як вона виконується. Слід відзначити, що і російське політичне мислення доволі наближене до того, щоб зайняти аналогічну позицію.

Між тим, роль великих держав сьогодні у формуванні нових підходів до світорегулювання, світового порядку значною мірою зростає і у зв'язку з зазначеною вище кризою ООН. Сьогодні в діяльності цієї організації такі актуальні міжнародні проблеми, як етнополітичні (цивілізаційні) конфлікти, миротворчість, примус до миру (силою) набирає дедалі більшого значення. Але, по-перше, ООН не може здійснювати свою миротворчу діяльність без санкції великих держав і без їх одноголосної згоди у Раді Безпеки, не говорячи вже про те, що використання військової сили на міжнародній арені з метою примусу може бути санкціоновано тільки Радою Безпеки ООН, тобто, насамперед, великими державами. А їхня одностайність із цього питання досягається, як правило, важко. По-друге, фінансування миротворчих операцій усе дорожчає (у 1993 р., коли досягла свого «піку» миротворча активність ООН, річні витрати на подібні операції становили 4 млрд дол; міжнародний та цивільний персонал, який був задіяний тоді у процесі миротворчості, нараховував більше 80 тис. чоловік). От чому фінансування операцій частіше здійснюється все тими ж великими державами, які й так вносять у бюджет ООН (підтримуючи її на плаву) більше половини необхідних коштів. По-третє, формування самих миротвор-

чих сил. Раніше вони створювались переважно із збройних підрозділів нейтральних (незацікавлених) країн і оплачувались самою ООН. Тепер їх формування і використання (особливо масштабних миротворчих операцій, на зразок «Буря в пустелі», боснійської, косівської) дедалі частіше оплачується тими державами, які виділяють свої військові контингенти до складу миротворчих сил. Але якщо ці держави платять, то вони хочуть платити своїм солдатам і офіцерам. Тому сьогодні миротворчі контингенти, хоча і діють від імені ООН і носять блакитні шоломи, часто переслідують цільові установки не тільки цієї всесвітньої організації, а й більш вузькі інтереси країни, до якої вони належать. Можна сказати, що нинішня слабкість ООН не тільки відбиває слабкість міжнародної системи, а й поглиблює її.

Насправді, не зважаючи на взаємозалежність великих держав, яка все більше посилюється у процесі глобалізації, зростання їхньої міжнародної відповідальності, усі вони по-своєму вбачають зовнішній світ і своє місце в ньому. Одні з них належать до так званого золотого мільярду іншим ще потрібно подолати шлях, щоб наблизитися до нього. І кожна з них, хоч якби тісно була вона «пов'язана» з іншими спільними турботами та побоюваннями, як може домагаться того, щоб мати таку систему світорегулювання, такий світовий порядок, які б давали змогу домогатися вигод і переваг насамперед для себе. В кінцевому результаті їхні наміри очевидні: максимізувати сильні сторони свого сьогоденного становища в системі міжнародних відносин, мінімізувати та підстраховувати свої слабкості, досягаючи того чи іншого дуже часто за рахунок партнерів з клубу великих держав. Саме тому доводиться з певним скептицизмом ставитися до здатності великих держав на постійній основі домагатися «балансу інтересів» у вирішенні фундаментальних проблем світового розвитку та світової політики. Не можна в цьому відношенні, хоча б частково, не погодитися з Г. Кіссінджером, який відзначав значні розходження ведучих світу (в їхніх ціннісних, політичних, економічних, військових, геополітичних і інших орієнтирах) у підході до будівництва нового світового порядку. Він писав, що «У світі “гравців” із настільки драматично різними вихідними позиціями, основні передумови колективної безпеки просто не можуть працювати. Великі держави світу просто абсолютно не здатні оцінювати загрози однаковим чином чи ж бути готовими піддати себе однаковим ризикам, навіть якщо їх оцінки у якійсь мірі збігаються» [9]. Вже зараз бачення Сполученими Штатами, Китаєм,

Росією, також і Західною Європою принципів, на яких могло б ґрунтуватися сучасне світорегулювання, далеко не однозначне.

Разом із цим плюралізм великодержавного світу навряд є неподоланною перепорою у будівництві нового світового порядку. Він якщо і виникне, то лише на ґрунті взаємодії різних сил, тенденцій, інтересів, вирівнюючи рівні розвитку, цивілізаційної специфіки, представлених сьогодні у системі міжнародних відносин. Проте яка модель світорегулювання (силова, нормативна, якийсь їх симбіоз чи ще будь-яка, сьогодні не визначено) буде покладена в основу нового світового порядку, мабуть, усе-таки залежить від розстановки сил із цього питання серед великих держав. Том у так важливо визначити, наскільки кожна велика держава зацікавлена в утвердженні тієї чи іншої (якої конкретно?) моделі світорегулювання, які очікування (чи побоювання) кожної з них щодо того світового порядку, який може утвердитися у сьогоденній системі міжнародних відносин. Мабуть, цей інтерес і ці очікування значною мірою будуть зумовлені тими ресурсами міжнародного впливу, якими володіє та чи інша велика держава, розмірами цих ресурсів, їхнім походженням, їхніми якісними параметрами, їхньою відповідністю ведучим історичним тенденціям і тим процесам, які нині означені в системі міжнародних відносин. Певною мірою підхід великих держав до вибору тієї чи іншої моделі міжнародних відносин, частково зумовлений не тільки рівнем, а й станом їхніх силових можливостей. У цьому плані їх можна було б поділити як мінімум на три категорії: держави, які втрачають сили; держави, які зберігають сили; держави, які відновлюють сили. Яка ж роль кожної з них і який можливий її вибір у становленні сучасної моделі світорегулювання, нового світового порядку?

Політики США були першими, хто на зламі 1990-х рр. після закінчення «холодної війни», заговорили про необхідність нового світового порядку (НСП). Цілком однозначно з цього приводу висловився президент Дж. Буш (у своєму зверненні до ООН 1 жовтня 1991 р.), якого, мабуть, надихнуло на це успішне завершення операції «Буря в пустелі». Слід відзначити, що саме у факті виникнення антиіракської коаліції під егідою ООН для спільної відсічі агресору, де зібралися десятки країн, які не так давно ще дотримувались різних політичних поглядів і орієнтацій, американський президент побачив перехід міжнародних відносин у новий стан, перехід до нового світового порядку, який він активно підтримував. Якийсь час ця проблематика була

дуже модною, про неї багато писали і не тільки у США. Але у зв'язку з тим, що Дж. Буш (старший) несподівано зійшов із політичної арени, проблематика НСП відійшла на другий план і була віддана на відкуп теоретикам міжнародних відносин. Проте вона не була знята з порядку дня. Після терористичних акцій 11 вересня 2001 р., спрямованих проти однієї з великих держав сучасного світу, дискусія в США з проблем світорегулювання, нового світового порядку набуває нового імпульсу. Яким же сьогодні вбачається підхід до проблем світорегулювання, нового світового порядку в Америці? Якщо говорити конкретніше, якій же з двох моделей світорегулювання надає перевагу її політичний істеблішмент?

По суті справи, США є єдиною великою державою у світі, яка володіє практично усіма відомими видами сили — джерелами впливу на міжнародній арені. Американські політики ніколи не приховували своєї впевненості у тому, що саме сила є тією опорою, на якій вони завжди будували і будують свої відносини із зовнішнім світом. З. Бжезинський стверджує, що «Жодна держава-нація, мабуть, не зможе зрівнятися з Америкою у чотирьох головних аспектах сили (військовому, економічному, технічному і культурному), які у сукупності і визначають вирішальний політичний вплив у світовому масштабі» [10]. Враховуючи традиційний політичний реалізм США, можна сказати, що сила і гнучкість зовнішньополітичного ресурсу цієї країни визначає їхню здатність використовувати різноманітні засоби для досягнення неоднозначної міжнародної мети. У США панує думка, що політичне керівництво країни усіляко намагається уникати застосування військової сили на міжнародній арені, бо працюють інші, безпечніші інструменти; що воно надає перевагу «м'яким видам сили», не стільки таким, що змушують, скільки змушують суперника йти на поступки. Бжезинський, говорячи про нещодавню конфронтацію Схід — Захід підкреслює, що «кінцевий результат суперництва було вирішено не-військовими засобами» [11]. Проте, мабуть, це не зовсім так, і історія цьому свідок (використання Вашингтоном військової сили у В'єтнамі, у Боснії, проти Югославії, помста політичному режиму талібів за акцію міжнародних терористів 11 вересня 2001 р., війна в Іраку). Виходить, що значна частина американської політичної еліти вбачає міжнародні відносини, поведінку держави у зовнішній галузі насамперед у силовому ракурсі. І коли сьогодні йдеться про новий світовий порядок, то він розглядається багатьма полі-

тиками у США, перш за все, з точки зору досягнення силової рівноваги у глобальному чи регіональному масштабах, яким би Вашингтон керував, чи про силову перевагу. І дійсно, центральне завдання американської зовнішньої політики вбачається у її здатності «попередити появу ворожої коаліції, яка б намагалась кинути виклик ведучій ролі Америки, не говорячи вже про маловірогідну можливість, будь-якої держави зробити таку спробу» [12].

Ус е це однозначно вказує на те, що американське політичне керівництво у своїй зовнішній діяльності надає перевагу використанню сили, якщо і не військової, то політичної, економічної, науково-технічної, інформаційної та ін., і робить це доволі успішно. Якщо звернутися до історії, то слід зазначити, що у своїй міжнародній практиці правлячі кола США активно використовували політичну силу, яка реалізовувалася у руслі політики балансу сил. Протягом 16 років, після Жовтневої революції 1917 р., Вашингтон не визнавав Радянський Союз. Президент Рузвельт наважився на це тільки у 1933 р., коли до влади прийшов Гітлер у Німеччині, бо Америці потрібна була противага німецької могутності в Європі, яка відроджувалася. Він сподівався на те, що Радянський Союз, поряд із Францією і Великобританією, зможе відігравати цю роль. Але Рузвельт помилився, антигітлерівська коаліція виникла лише після нападу Німеччини на СРСР, проте спрямованість мети була очевидною. Ця лінія продовжувалась і після Другої світової війни, коли коаліція почала розвалюватися. Поява Радянського Союзу, як нової могутньої сили не тільки в Європі, але й у світі, вимагала від американців якоїсь відповіді. І вона була знайдена у руслі усе тієї ж політики силової рівноваги. В якості противаги радянської могутності виникла організація Північноатлантичного договору, з тією ж метою американці заохочували створення єдиної Європи, хоча і розуміли, що сприяють виникненню могутнього економічного конкурента. На іншому фланзі, як друга протидія, відроджувалася сильна Японія, для котрої Вашингтон не тільки написав конституцію, за якою вона живе і досі, а й узяв на себе зобов'язання забезпечувати безпеку країни. Як тільки окреслилися гострі ідеологічні розбіжності між Москвою та маоїстським Китаєм, Вашингтон почав тонку дипломатичну гру на обидві сторони. Підтримуючи то одну, то другу з них, президент Діксон (Г. Кіссінджер) сподівався надовго законсервувати цю ситуацію, спрямовуючи енергію обох сторін на протистояння, відволікаючи їх від зовнішнього світу, перш за все, від

США. Американська політика щодо держав пострадянського простору, з часу його виникнення, це політика «геополітичного плюралізму», як охрестив її З. Бжезинський. Вона не являла в цьому плані нічого нового: це все те ж намагання врівноважити, у цьому разі більшою мірою перспективну могутність Росії системою стримання і противаги, яка формувалася б з її оточення. Тобто закрити Москву на хронічне протистояння, в одному випадку значне, в іншому — дрібне, з Прибалтикою, Україною, Азербайджаном, Грузією, Узбекистаном. Можливо, виникнення спільної для США і Росії загрози в особі міжнародного тероризму і покликано дещо змінити вектор сили у зовнішній політиці США, але навряд чи радикально і надовго. Рішення адміністрації Дж. Буша-молодшого вийти в період «розквіту» дружніх відносин з Москвою із Договору про ПРО 1972 р. підтверджує, що силова орієнтація США у зовнішній сфері збережеться у повному обсязі, хоча, на думку Давидова, це рішення, мабуть, не спрямоване проти Росії.

Вашингтон як джерело своєї сили активно використовує не тільки ситуацію у міжнародних відносинах, що зумовлена політичним самовбивством Радянського Союзу, а й постмодерністськими тенденціями, що їх він намагається не тільки осідлати, а й використати в інтересах зміцнення свого впливу у світі. Професор університету штату Меріленд Стефан Уолт, окреслюючи американські силові можливості на міжнародній арені, відзначає, що американська економіка на 40% могутніша, ніж економічні можливості найближчого суперника, а її військові витрати дорівнюють витратам чотирьох наступних за нею держав (три з яких є їх союзниками). Сполучені Штати, акцентує він, є ведучою світовою державою в галузях вищої освіти, наукових досліджень і сучасних технологій. І, що особливо важливо, на його думку, у сфері інформаційних технологій, і — головне — іншим державам важко зрівнятися з ними в цих галузях. Ця незрівнянна перевага, наголошує він, дає Сполученим Штатам надзвичайну свободу дій на міжнародній арені, оскільки вони відчувають повну безпеку. Правда, ми можемо в цьому засумніватися маючи на увазі події 11 вересня 2001 р. На думку Уолта, оскільки США мають великий запас міцності як у галузі економіки, так і у військовій сфері, їхнє керівництво може дотримуватися намагань, які б навряд чи собі міг дозволити чи навіть уявити будь-який інший національний лідер. І, нарешті, говорить він, американські керівники можуть ставити собі за мету досягнен-

ня широкого спектра, не турбуючись про те, що думають із цього приводу інші. Ус і спроби стримати чи урівноважити прояви американської могутності на світовій арені досі виявлялися безплідними. Сполучені Штати, у всякому випадку, на його думку, у найближчому майбутньому навряд чи відчуватимуть необхідність стриманості внаслідок тиску зовнішнього середовища [13]. Слід зазначити, що подібна думка не поодинокі, вона досить поширена серед американського істеблішменту. То й самий З. Бжезинський стверджує, що «жодна існуюча система і жоден можливий союз країн не зможуть узяти на себе роль, яку у даний час відіграють Сполучені Штати» [14] на міжнародній арені.

Можна відзначити, що сильною стороною сучасних американських міжнародних позицій є здатність її політичної еліти відчувати нові й перспективні тенденції розвитку сучасного світу. Вже на початку 70-х років XX ст. Вашингтон зумів не тільки правильно оцінити усю значущість проблематики прав людини, громадянських свобод, прав національних меншин у світі, що змінювався, а й знайти ефективні засоби використання цих, здавалось би, абстрактних понять у своїй практичній зовнішній політиці. Завдяки цьому американський істеблішмент зумів не тільки скоригувати у кращий бік свій міжнародний імідж, який похитнувся внаслідок в'єтнамської авантюри, а й постати у ряді випадків в очах світового співтовариства найбільш послідовним борцем за права пригноблених та пригноблених, ворогом усіх диктаторів, які зазіхають на громадянські права і свободи. В контексті цього, навіть егоїстичні корпоративні інтереси Сполучених Штатів на міжнародній арені постають у ряді випадків у привабливій, міцній, морально-етичній упаковці. Ус це не може не мати впливу на підхід Вашингтона до вибору тієї чи іншої моделі світорегулювання.

Між тим, головний парадокс однополярності, яка склалася у світі, на думку ряду американських дослідників, полягає в тому, що, маючи величезний і незаперечний вплив на міжнародній арені, Вашингтон відчуває величезну потребу в ідеях щодо того, на що і як ця сила могла бути використана. Відсутність змагання на світовій арені, за відсутності ідей у еліті, може впливати дестабілізуючим фактором на країну, підривати основи її міжнародного лідерства.

Тим не менш можна констатувати, що, перше, у цілому силова модель світорегулювання, незважаючи на певні недоліки, продовжує поки що влаштовувати американський істеблішмент і за усіх можливих її модифікацій, він буде, ма-

буть, намагатися зберегти окремі її параметри. По-друге, відхід Вашингтона від цієї системи чи її модернізації, якщо і можливий, то лише під тиском вагомих обставин, а саме: коли недоліки почнуть брати верх над перевагою даної системи, чи коли до такої думки прийде суспільство. І тільки тоді, за відсутності опору та із згоди обох американських політичних партій, це може трапитися.

Сучасне лідируюче становище Сполучених Штатів в системі міжнародних відносин постійно спокушає їх політичну еліту використовувати американську перевагу у світі для консервації цієї ситуації, для збереження якомога довшої ситуації сили на своєму боці. І це виключне становище країни, досягнуте акумуляцією силових можливостей, може постійно підштовхувати Вашингтон до збереження силової моделі міжнародних відносин, що, як він вважає, буде ще довго зміцнювати американські позиції у світі і виснажувати ресурси можливих опонентів. На думку ряду американських дослідників, однополюсний світ, за «кваліфікованого» американського керівництва, дає змогу швидше руйнувати конфлікти, які виникають, регламентувати прогрес, забезпечувати стабільність, даючи простір глобалізації, світовій еволюції всього світового співтовариства.

У той же час недоліки світового світорегулювання, як вже зазначалося, були давно очевидні американському критичному політичному мисленню, яке намагалось знайти їй (системі) якусь альтернативу. Подальшій реалізації американського лідерства дедалі більше перешкоджають обставини як внутрішнього порядку, — передусім, неготовність американського суспільства сплачувати дедалі зростаючу ціну на збереження лідерства, так і чинники зовнішнього порядку — все частіше відчувається відсутність гарантованої підтримки союзників (партнерів), дедалі частіша (і все більш організована, як здається) опозиція американському лідерству з боку суперників. Видатні американські економісти Ноумен Каттер, Жоан Сперо та Лаура Тайсон стверджують: «Історія однозначно виявляє, що переважаючий вплив нездатний протягом довготривалого періоду часу забезпечити глобальне лідерство однієї держави без підтримки і співробітництва інших держав, наявності спільних інтересів» [15]. Більше того, вони наголошують, що Сполучені Штати не всемогутні, що «попри свою економічну і військову могутність, американці не можуть, діючи наодинці, захистити себе від глобальних економічних проблем, таких як озонові діри, різка зміна кліматичних умов,

загроз вимирання чисельних біологічних видів, порушення біологічної рівноваги у природі, що складалася тисячоліттями» [16].

Наявність антисилових тенденцій в американському суспільстві змушені визнати навіть найвидатніші ідеологи «realpolitik». Так, професор Чиказького університету Д. Меаршеймер зазначає, що після В. Вільсона «Америка має довготривалу традицію антиреалістичної риторики, яка і сьогодні продовжує впливати на формування зовнішньої політики країни. Враховуючи, що політичний реалізм як теорія у більшості випадків чужа американській політичній культурі, слід визнати, що у Сполучених Штатах існує відчутна потреба в альтернативних поглядах на світ, особливо в теоріях, які б відбивали базові американські цінності. Інституціональні (нормативні) теорії міжнародних відносин цілком відповідають цим потребам і це основна причина, чому вони у такій потребі як серед політиків, які приймають рішення, так і серед дослідників» [17]. Друга перевага нормативних (інституціональних) теорій, стверджує Д. Меаршмеймер, полягає в тому, що вони просто підривають «політичний реалізм», обіцяючи нездійсненні, на його думку, перспективи викорінення силового суперництва і настання миру для усіх.

Атака міжнародних терористів на Всесвітній торговий центр і Пентагон, наступні їх спроби (які виявилися невдалими) розгорнути бактеріологічну війну проти США наочно показали американському суспільству, що величезна могутність Америки, тисячі ядерних боеголовок та ракет, авіаносці та підводні човни, бомбардувальники, які вишикувані за технологією «Стелс», «розумна» зброя та інші атрибути силової політики не забезпечують безпеку країни. Фактично вперше у своїй історії територія США піддалася успішній агресії з боку противника. У ширшому плані, ці терористичні акції, попри вражаючі (але не зовсім результативні) акції відплати, дискредитували феномен сили у зовнішній політиці США. Непрямо ж вони підірвали довіру суспільства до силової системи міжнародних відносин, до силового світорегулювання, об'єктивно укріплюючи позиції нормативного світового порядку.

Поряд із подібним настроєм, процеси глобалізації, що концентрують увагу на проблемі людського виміру, в які активно включаються США та їх істеблішмент, начебто створюють сприятливі можливості зберегти (укріпити) сучасне лідируюче становище країни у рамках іншої міжнародної системи, яка більше відповідає традиційним американським (моральним) цінностям. У цьому плані, на думку ряду американських експертів,

пертів, Сполучені Штати мають міцний (постійний) інтерес у підтримці миру, оскільки будь-який глобальний конфлікт загрожує їхньому домінуванню. Тому не випадково ідеї нормативної (правової) міжнародної системи, Ліги націй, Організації Об'єднаних Націй, Нюрнберзьких процесів не тільки народилися в Америці, а й найбільш міцно укорінилися там. Цікаво, що коли президент Рузвельт у Тегерані висунув ідею ООН, Сталін не надав цьому особливого значення, вбачаючи в ній лише елемент торгу: згода з нею була необхідна лише тому, що вона гарантувала згоду Рузвельта і Черчілля відкрити другий фронт в Європі. До числа її прихильників можна віднести не тільки В. Вільсона та Ф. Д. Рузвельта, а й президентів Дж. Картера, Дж. Буша-старшого та У. Клінтона (хоча останні й не були настільки послідовними, як їх попередники). Якоюсь мірою можна стверджувати, що саме Сполучені Штати стояли біля витоків нормативної системи міжнародних відносин. Американське політичне мислення, зіткнувшись із викликами, характерними для постіндустріального етапу розвитку, розуміє, що нині основна зовнішньополітична проблема країни дедалі більше зводиться до управління світовими соціально-політичними процесами в умовах їхньої глобалізації. А це управління не можна забезпечити тільки силовими методами, тут, значною мірою, необхідна інтелектуальна перевага, нове політичне мислення. Тут, перш за все, потрібне право чи нормативна база та інститути, які, частково, побідні тим, що існують всередині країни у рамках громадянських суспільств.

Зрозуміло, що у світі після закінчення «холодної війни» Сполучені Штати залишилися єдиною наддержавою, яка має можливість поширювати силу у будь-яку частину земної кулі. Проте, як пише Г. Кіссінджер, «питання, які вирішуються військовою силою, зникають». Можливо, це є перебільшенням, але тенденція розвивається саме в цьому напрямі. В умовах глобалізації дедалі важливішими є не тільки ресурсні, а й ціннісні аспекти зовнішньої політики держави. Вже під час війни у Перській затоці президент Дж. Буш намагався переконати всіх і вся у тому, що він захищає не стільки життєво важливі для США нафтові комунікації, скільки виступає проти принципу припустимості агресії. Аналізуючи сучасну міжнародну діяльність уряду У. Клінтона, професор Стефен Уолт стверджував, що основне її досягнення у тому, що «адміністрація намагалась побудувати новий світовий порядок на базі американських цінностей шляхом зрощування демократії і використання військової сили

проти головних зловмисних порушень прав людини» [18]. На думку У. Макдугалла, головного редактора консервативного американського (академічного) журналу «Орбіс», який представляє пенсільванську консервативну школу політичного мислення, Америка має визначитися — «чи повинна вона розглядати сучасний світ у моральних, чи прагматичних категоріях» [19]. Накінець, нормативна система міжнародних відносин дедалі міцніше утверджується у політичній ідеології та політичній практиці американського істеблішменту.

А що ж відбувається з силовою системою міжнародних відносин? Вона що, відправляється в архів? Зовсім ні. Нормативна система, певною мірою, інкорпорується у силову, і вони не тільки співіснують, але взаємно доповнюють одна одну. Функція сили зводиться до того, щоб гарантувати функціонування нормативної системи міжнародних відносин. І коли ті чи інші норми у процесі свого впровадження чи застосування починають стикатися з опором, у справу може, на певних умовах, вступити сила. Вона, таким чином, стає на службу нормативної системи міжнародних відносин. Якщо югославський президент С. Мілошевич не був готовий прийняти інші норми, які йому нав'язувала світова спільнота чи ті, хто виступає від її імені, тоді на сцену вийшла сила, що діяла від імені цих самих норм. І якщо російська дипломатія закидала Заходу і насамперед США у порушенні і навіть підриві норм міжнародної поведінки, у зв'язку із застосуванням військово-силової акції НАТО у Югославії, то Вашингтон і його союзники вважали, що використання сили у цьому разі врятує нормативну систему міжнародних відносин від девальвації чи повного краху.

Щодо цього Г. Кіссінджер, мабуть, небезпідставно, стверджує, що у XX ст. зовнішня політика США, як правило, базувалась на двох посылках, які, на його думку, зовсім не є взаємовиключними: традиції Теодора Рузвельта (сила, політика балансу сил, силова рівновага); і традиція Вудро Вільсона (мораль, норма, право інститути). Г. Кіссінджер пише, що «Майже до нашого часу перевага то одного, то іншого підходу ставала однією із основних проблем американської зовнішньої політики». У будь-якому випадку, на думку колишнього американського держсекретаря, «ніколи раніше не існувало (світового) порядку, який би поєднував у собі атрибути історичних систем рівноваги із загальносвітовим демократичним мисленням та сучасною технологією, яка також миттєво розвивається» [20]. Тепер, схоже, подібний порядок, подіб-

не світорегулювання виникає, хоча навряд чи є сенс його представляти як результат простого об'єднання двох систем: змінюються функції як сили, так і ціннісних орієнтирів.

У деяких американських експертів подібний синтез викликає ідіосинкразію. То й самий головний редактор «Орбісу», в цілому солідаризуючись з думкою Г. Кіссінджера, зокрема пише, що «Певна напруга у проведенні американської зовнішньополітичної лінії зумовлена тим, що вона є продукт цілком різних стратегій, які одночасно взяті на озброєння з надією посилити міжнародний вплив країни. З одного боку, це прогресивний імперіалізм Тедді Рузвельта, а з другого — правові конструкції й інститути Вудро Вільсона» [21]. На думку представників колишньої адміністрації У. Клінтона, хоча тут і є своя проблема, США не могли поводитись інакше, якщо вони хотіли залишитись лідером сучасного світу. З. Бжезінський робить висновок, що «Сплав американського ідеалізму й американсь-

кої сили, таким чином, дав про себе знати, перш за все, на світовій арені» [22]. Коли будь-яка нова тенденція починає себе проявляти у міжнародному житті, американська політична еліта зазвичай не відкидає її одразу, навіть якщо вона в чомусь, на її думку, заперечує національні намагання країни (її еліти). Вона намагається підключитися до цієї тенденції з тим, щоб чи змусити її працювати на США, чи, діючи зсередини, у чомусь модифікувати цю тенденцію так, щоб вона, більшою мірою, відповідала інтересам Америки. Скоріше за все, підхід Вашингтона до утвердження нормативної системи міжнародних відносин вписуватиметься у цю практику. Американський істеблішмент усвідомлює, що у моральному плані груба сила вичерпала себе, що світова суспільна думка виявляє стійкий інтерес у ствердженні узгоджених норм поведінки держав у зовнішньому світі. Тому краще було б не протидіяти цій тенденції, а очолити її.

1. Levy J. War in the Modern Great Power System, 1495–1975.— Lexington, 1983.— P. 8.
2. Ibid.— P. 16.
3. Modelski G. Principles of World Politics.— N. Y. , 1972.— P. 141.
4. Bridge F., Bullen R. The Greatpowers and the European States System. 1815–1914.— L., 1980.— P. 17–18.
5. Киссинджер Г. Дипломатия.— М., 1997.— С. 9.
6. Gilpin R. War and Change in World Politics.— L., 1980.— P. 34.
7. Давыдов Ю. П. Норма против силы. Проблема мирорегулирования / Ю. П. Давыдов [Отв. Ред. В. А. Кременюк].— М.: Наука, 2002.— 287 с.
8. The Future of Transatlantic Relations / Report of the Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations.— N.Y., 1999.— P. V–VI.
9. Kissinger H. What kind of New World Order? // The Washington Post. 1991. Dec. 3.
10. Бжезінський З. Великая шахматная доска.— М., 1998.— С. 231.
11. Там само.— С. 17.
12. Там само.— С. 235.
13. Walt St. Two Cheers for Clinton Foreign Policy // Foreign Affairs. 2000. Mar./ Apr.— P. 64.
14. Бжезінський З. Соединенные Штаты превыше всего // Независимая газета, 2000, 24 нояб.
15. Cutter W.B., Spero J., Tyson L. D'A. New World, New Deal. A Democratic Approach to Globalization // Foreign Affairs. 2000. Mar./Apr.— P. 84.
16. Ibid.— P. 81.
17. Mearsheimer J. The False Promise of International Institutions // International security. Winter 1994/1995.— Vol. 19.— N. 3.— P. 49.
18. Walt St. Op. cit.— P. 67.
19. McDougall W.A. Editor's Column // Orbis. 2000. Spring.— P. 179.
20. Киссинджер Г. Дипломатия.— С. 18, 25.
21. McDougall W. A. Op. cit.— P. 179.
22. Бжезінський З. Великая шахматная доска.— С. 14–15.

E. Kuchmenko

ON THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE NEW WORLD ORDER AND ROLE OF THE USA IN THIS PROCESS

The article analyses the historical developments in the international relations, evolution in «force» and «norm», ways of their self-expression as a form of the world regulation and establishment of the New World Order and the role of the USA in this process.